

УДК 1+3

Л. В. Діденко
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії гуманітарних наук
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

В. І. Кондрашова-Діденко
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СОЦІОСТУДІ: ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Глобалізація сучасного світу щоденно кидає нові і найскладніші виклики країновим суспільствам і кожній людині зокрема. Будь-який із цих викликів потребує відповідного реагування. Результати зазначених процесів прямо залежать від успішності та ефективності комунікації на різних рівнях – міжкраїновому та країновому. Основою глобалізації є комунікація, умовою-чинником якого постає відповідальність. Отже, результати глобалізації залежать не тільки від Актора (-ів), але й від відповідальності кожного з них. Головною проблемою нашої статті є суперечність між відомим (забезпеченням відповідальності як умови комунікації і глобалізації країн світу) і невідомим (укоріненням та сутністю відповідальності) в досяганні результативної комунікації (тобто розуміння теми обговорюваних феноменів), а, відповідно, і глобалізація суспільств країн світу. Проте в межах цієї проблеми дослідницьким полем ми обираємо сучасне країнове суспільство (хоча його може складати й одна з підсистем суспільства – наприклад, економіка, політика, право чи будь-яка інша). Головна проблема статті й актуалізує її тему.

З позиції сучасних дослідників (за останні 10–15 років) необхідне оновлення феномена «відповідальність», що було здійснене шляхом впровадження поняття «соціальна відповідальність». Аналізування головних закордонних та вітчизняних публікацій, присвячених дослідженню феноменів «відповідальність» і «соціальна відповідальність», уможливають узагальнення: з останньої чверті ХХ ст. їх кількість значно збільшилася, проте в більшості публікацій ще й дотепер простежується аспективний підхід до розгляду відповідальності. З перших років нашого сторіччя і дотепер у філософії, праві, соціології, політичній економії, економічній теорії та інших галузях знання з'явилися наукові праці, в яких відповідальність постає вже об'єктом спеціального дослідження. Нині йдеться про таких дослідників, як З. Галушка, Л. Діденко, А. Єрмоленко, А. Колот, В. Кондрашова-Діденко, І. Мисик (Україна); Г. Арендт, С. Голєнков, Г. Завьялова, Г.ж. Колодко, Ф. Котлер, С. Левіцькій, Є. Лісанюк, В. Нерсеянц, Н. Фрімен, Р. Ципеліус (зарубіжні вчені) та інші. Вони протягом десятиліть активно досліджують відповідальність. Проте деякі суттєві питання відповідальності дотепер залишаються поза науковим полем дослідників. Одним із варіантів пояснення даної ситуації є те, що більшість вчених й особливо практиків розглядають тільки соціальну відповідальність бізнесу. Нині проблема полягає в термінологічній плутанині: спочатку феномен «корпоративна соціальна відповідальність» («КСВ») передбачав тільки зв'язки бізнес-структур (корпорацій – національних, транснаціональних, міжнаціональних), які об'єднують виробництво, технології і людину (працювальну, споживальну, нейтральну одиницю), «суспільство» (тобто або окремі соціальні групи, або окремі підсистеми країнового суспільства). Після заміни терміна «КСВ» терміном «соціальна відповідальність» науковий світ став розмежованим: ми передбачаємо або «наслідки від кожної нашої (не)дії (вербальної або вчиняльної), що поширюються на кожного іншого суб'єкта» (відповідає відповідальності), або «результати дій одного суб'єкта зумовлюють дії іншого» (це відповідальність у процесі виробництва). Зводити головне

в даній проблемі тільки до соціальної відповідальності бізнесу є некоректним і навіть науково алогічним, адже, це з одного боку, звужує сам феномен відповідальності, а з іншого – розширює її штучними елементами, які дублюють сутнісні характеристики самого феномена.

Метою нашого дослідження є уточнення укорінення та змісту відповідальності за умов глобалізації сучасного світу. Реалізація мети потребує розв'язання таких завдань, як: визначення природи і змісту термінів «соціальне» і «відповідальність»; виявлення умов та характеристик феномена «відповідальність»; окреслення значущості відповідальності в країновому суспільстві та економіці зокрема.

Терміни «відповідальність» і «соціальна відповідальність» вже не є новими: їх використовують теоретики і практики в дослідницьких царинах філософії, економіки, соціології, політології, психології та інших галузях знання. Якщо перший термін веде свою історію з ХVII ст. (періоду значного поширення та активного використання технічних засобів з метою спрощення фізичної праці людини), то другий термін є впровадженням ХХ ст. (періоду виникнення великих корпорацій на території США – національних, транснаціональних, міжнаціональних).

В останні роки ХХІ ст. у дослідженні соціальної відповідальності стали відомими нові аспекти/питання, які потребують нині інших (радіше, уточнювальних) підходів до розуміння самого феномена. Соціальна відповідальність є результатом синтезування та інтегрування двох термінів – «соціальне» і «відповідальність». Природа досліджуваного феномена «соціальна відповідальність» потребує окремого розгляду кожного з означених термінів. Тому особливо важливим постає уточнення змісту кожного з них за умов розвитку країнового суспільства загалом та економіки зокрема.

Розглянемо укорінення та зміст терміна «соціальне» як маркера відповідальності, що є основним поняттям теми, головної проблеми та об'єкта нашого дослідження. Важливим є наше зауваження: ми не вдаватимемося до аналізу багатоманітних візій представників наукової спільноти щодо сутності терміна «соціальне» і (не)доцільності його використання, а запропонуємо свою власну візію та її коротке обґрунтування. Термін «соціальне» є складним і неоднозначним щодо свого змісту й особливо на сучасному етапі розвитку країнового суспільства загалом та соціо-гуманітарних наук (філософії, соціології, політичної економії, психології, економіки, політології) зокрема. Поняття «соціальне» широко використовують теоретики і практики у різних галузях знання, хоча представники спільнот (особливо наукової) ще й дотепер не запропонували його єдине загальне витлумачення. Неоднозначність слова «соціальне» стосується не тільки розуміння його укорінення та змісту, але і самого його існування. Важливо акцентувати, що одні вчені нині підтримують існування соціального у класичному розумінні; інші переконані в існуванні соціального, але з необхідністю оновлення змісту; треті піддають сумніву існування соціального; четверті взагалі заперечують соціальне на сучасному етапі розвитку країн світу. Ми поділяємо візії дослідників другої групи: (не)правильність нашого вибору потребує з'ясування етимології терміна «соціальне» чи «соціальність».

Термін «соціальне» прийшов в українську мову з французької (*social*) через німецьку мову (*sozial*), хоча він укорінений у латинському слові “*socius*”. Корінь терміна «соціальне» – “*seq-, sequi*”, а первинне значення – «слідувати» [1; 2]. «Історична генеалогія слова «соціальне», судячи з різних мов, первісно бере свій початок зі «слідувати за кимось», потім іде «членство» <...> «об'єднання» і, нарешті, «мати щось спільне»» [2, р. 6]. Отже, латинське слово “*socius*” в буквальному перекладі означає «загальне», «спільне», «сумісне». Це вказує на наявність чого-то специфічного/особливого всередині явища, процесу, тобто спільноти, діяльності, дії тощо. Виникає справедливе запитання: що ж тоді «спільне», «сукупне», «сумісне»? Що є цим специфічним/особливим? Названі терміни означають, насамперед, певний вид сукупності щодо спільної діяльності суб'єктів, їхньої (-их) взаємної (-их) дії (-ї), їх результатів. Таке розміркування уможливує висновок, що термін «соціальне» як сумісне використовують для позначення того особливого, яким постають зв'язки між людьми і/або групами людей у процесі засвоєння і відтворення культури країни загалом чи її окремої частини (колективу – асоціації, товариства тощо). Нині спільним постають, по-перше, відносини і зв'язки між окремими людьми, а по-друге, поле, де є умови для виникнення та розвитку (через удосконалювання структурних елементів та форм прояву, механізми реалізації) означених відносин і зв'язків. Тому часто стверджують, що слово «соціальне» укорінене в слові «спільнота» і пов'язане з відносинами та зв'язками між людьми, котрі є членами певної спільноти, і так само між двома і більше спільнотами. Із XIX ст. термін «соціальне» починають використовувати для утворення словосполучень на кшталт «соціальний договір», «соціальна держава», «соціальна проблема», «соціальне питання», «соціальні відносини», «соціальні зв'язки», «соціальна сфера», «соціабільність» (сукупність навиків, що уможливають чемність індивіда щодо собі подібних, у колективі), а значно пізніше – «соціальна відповідальність» тощо. Нині важливим є зауваження Б. Латура: з плином часу значущість терміна «соціальне» звужується і тому «ми схильні обмежувати «соціальне» людським світом і новочасовими суспільствами, забуваючи про те, що сфера соціального набагато ширша» [2, р. 6]. Власне, це зумовлює необхідність вироблення нового чи оновленого уявлення про соціальне: воно «має бути *значно ширшим* за те, що зазвичай іменують цим словом, але чітко *обмеженим* прослідковуванням нових зв'язків і побудовою їх складань (*assemblages*)» [2, р. 7]. Саме тому Б. Латур визначає соціальне не як «окрему царину, особливу сферу або визначений рід речі, а тільки як дуже своєрідний процес переустановлення зв'язків і перескладання (*reassembling*)» [2, р. 7].

Наголошування на феномені відповідальності та його постійно-періодичне прокламування через ЗМІ не є ані спробою усвідомлення значущості самого феномена кожним суб'єктом, ані сприянням до її практикування. Відповідальність – феномен-комплекс, що включає не тільки суб'єкта (власне, Актора, тобто діяльну одиницю), але і його орієнтуювальні елементи (світглядні основи: свободу, мораль, моральнісність, співчуття, ціннісні шкали, гідність, честь, самоповагу тощо), за допомогою яких Актор вибудовує власні «паттерни поведінки» та може прогнозувати/передбачати дії інших. Необхідними умовами відповідальності Актора є: 1) раціональна природа людини; 2) незмінне залучення людей до багатоманітних соціальних практик, основою яких є їх нормативна визначеність; 3) комунікативний характер соціальної реальності, тобто поліполярність поглядів і мультиагентність зв'язків [3, с. 3]. Відповідальність неможлива без дій: вона або їм передує, або є їх наслідком.

Більшість учених різних галузей знання – філософів, соціологів, психологів, юристів, економістів та інших – визначає відповідальність як обов'язок Акторів щодо забезпечення узгодження соціально-економічних інтересів учасників країнового виробництва, і, відповідно, злагоджену спільну діяльність задля створення очікуваних результатів (матеріальних і/або нематеріальних продуктів). Із давньогрецької античності відповідальність пов'язували з обов'язком, повинністю, що «були складені» зі співвідношення

(у різних пропорціях) гідності, моралі, свободи, добра, зла тощо. У сучасному країновому європросторі відповідальність характеризують подвійно: через зовнішній примус та через внутрішню згоду. На жаль, не в усіх мовах лінгвоодиноці це підкреслюватимуть: так, у російській мові присутнє термінологічне демаркування – «обязанность» і «долг». Термін «обязанность» робить наголос на невідворотному виконанні запиту іншого суб'єкта (у вигляді прохання, наказу, припису, норми тощо), завжди є ситуативним і темпоральнозалежним (скінченим), а також передбачає санкційність за невиконання/порушення (моральна, правова, індивідуальна, суспільна). Термін «долг», який перебирається суб'єктом в окремій ситуації самовільно як своєрідне подовження виконання обов'язків іншого суб'єкта (можна порівняти зі зміною оператора, щоб не переривати роботу програми, яка не завершила певну кількість операцій), є необхідним для виконання незалежно від умов/обставин, але впродовж життя самого виконавця. Санкції за невиконання боргу не передбачена, оскільки самозголошення суб'єкта на виконання постає попередньо обміркованим рішенням, тобто усвідомленим (власне, «долг» або має бути виконаним другим суб'єктом, або переданий третьому, що мало ймовірно, оскільки третій не усвідомлюватиме значимості виконаного). В обох випадках зберігатиметься модальність «відповідальність перед» (наприклад, перед іншим Актором, котрим може бути інший суб'єкт, колектив, суспільство і навіть людство), проте аж ніяк не модальність «відповідальність за», яка може поставати у форматі «опікування», «турбота», «турботливість» тощо.

Нині у соціо-гуманітарних науках існують інші підходи до феномена «відповідальність» та інше розуміння його сутності.

Філософські візії: відповідальність – це 1) відносини між особою, колективом, суспільством щодо свідомого здійснювання висувних щодо кожного фігуранта вимог; 2) відношення залежності людини від будь-чого (від іншого), що вона сприймає (ретроспективно або перспективно) як визначальну основу для прийняття рішень та вчинення дій, що прямо та/або опосередковано спрямовані на збереження іншого або сприяння йому; 3) визначеність, надійність, чесність; усвідомлення і готовність визнати себе причиною своїх вчинків; готовність діяти раціонально задля блага людей [3]; 4) «визнана обов'язком турбота про інше буття, яке внаслідок загрози своїй уразливості вимагає «опікування»» [4, с. 339]; 5) попереднє перебирання на себе окремим суб'єктом ще нереалізованих результатів/наслідків окремої ситуації, в яку він (вона) залучений (-а) [5, с. 43].

Економічні візії: відповідальність – це 1) діяльність, в якій використовують лише такі способи досягнення цілей, які не завдають шкоди людям, природі, суспільству [6, с. 8]; 2) віддзеркалення об'єктивних реалій, зумовлених біологічно, духовною, соціальною природою людини, а також досягнутого рівня соціальних відносин їх носіїв [7, с. 14–15]; 3) процес уможливлення діяння та вчинення іншим (-и) Актором (-ами), тобто результат діяльності одного Актора є початком діяльності наступного у процесі створення (не) матеріального продукту. Таке розуміння відповідальності зумовлене поділом праці в країновому суспільстві загалом та економіці зокрема, що породжує головну ознаку досліджуваного феномена – соціальність.

Країнове суспільство та економіка постають спільною діяльністю Акторів з їх загальними/спільними результатами. Економіка та всі інші підсистеми суспільства країни – це завжди соціальні явища. Усі процеси в економіці, політиці тощо – це зв'язки між людьми-Акторами, тобто вони є соціальними. Таке можна говорити про відповідальність. Вона є соціальною завжди у країновому суспільстві та у будь-якій його підсистемі. Таким чином, відповідальність за свою природою соціальна, оскільки утримує головну ознаку соціальності – спільне, яке проявляється через суб'єкт-інтеракції на різних рівнях дії (жестово-мімічному, вербальному, вчиняльному). Отже, процеси і/або явища, в царині яких «зіткана» спільність/сумісність, є соціальними.

Парадоксом відповідальності є її пов'язаність з (або, радше, залежність від) дії/дій суб'єкта. Останній завжди налаштований на дію/дії у вигляді мисленневих процесів, мімічно-жестових проявів, вербалізування та/або вчинення. Відповідальним не можна бути за відсутності досвіду або за наявності власнонабутого (первинно емпіричного) або ретрансльованого як висновки та/або результату-наслідки інших суб'єктів (вторинно емпіричного). Теоретичне дослідження відповідальності неможливе без розглядання конкретних ситуацій із полірівневим розбиранням. Прикладом такого поетапного аналізу можна назвати текст Ж.-П. Сартра «Екзистенціалізм – це гуманізм» [8]. Французький мислитель виводить відповідальність через «вибір себе» (згадувані поведінкові патерни, які уможливають «самовитворювання власного проекту», яким є кожна людина), зобов'язання (мої перед людством та людства переді мною), прийняття рішень (щодо шляхів реалізування себе як «власного проекту»), розподіл здобутків (те, що зроблене іншими, може бути корисним для мене й використаним як для власних потреб, так само і на благо людства), а також індивідуальне коригування образу людини загалом (через світоглядні орієнтири та дієвість або утримання від неї) [8].

Відповідальність передбачає перебирання окремими суб'єктами на себе наслідків від здійснюваної і/або майбутньої дії. Вона напряму пов'язана із ціннісними шкалами суб'єкта, оцінюванням власних можливостей, передбаченням/прогнозуванням, а також сумлінням. Постає запитання: чи виникатиме відповідальність за умов відсутності дії? Так, оскільки кожна ситуація уможливорює реагування або його відсутність, одне з яких реалізуватиме Актор. Соціальну відповідальність можна витлумачувати подвійно: 1) «обмежник» дії окремого суб'єкта щодо інших йому подібних (індивідуальний аспект), 2) «відсоток виплати суспільству», які зобов'язані здійснювати корпорації та інші підприємства або через компенсації за виробничі процеси (які не є безвідходними, особливо наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст.), або через проведення м'якого рекрутингу (збільшення чисельності власного персоналу), або через соціально-корисні заходи (корпоративний аспект).

Головними характеристиками відносин відповідальності є 1) каузальний (причинно-наслідковий зв'язки між діями людей та подіями, які відбулись) та аксіологічний (зв'язки між суб'єкт-діями і зовнішніми обставинами, тобто включення самостійно здійснених вчинків, оцінювання їх наслідків та їх долучання до наявної сукупності цінностей) виміри; 2) соціокультурна реальність буття людини (підтримування нормативних порядків, що забезпечують матеріальну і духовну, особисту та соціальну життєдіяльність, можливості самореалізування людей, їх спілкування) [3, с. 4, 75, 253–254].

Наші розмірковування уможливили такі висновки: 1) глобалізування сучасного світу потребує інтегрування країнових суспільств загалом та їх економік зокрема, які укорінені у комунікації Акторів на різних рівнях; 2) однією з головних умов-чинників досягнення успішної комунікації Акторів за умов глобалізування є відповідальність; 3) за своєю природою відповідальність завжди є соціальною; 4) відповідальність – це культурно-виробничі стосунки Акторів як учасників продуктостворювання та антроповитворювання.

Подальші дослідження феномена відповідальності складатимуть наступні розгляди, з-поміж яких можливе апелювання до рівнів та форм відповідальності, демаркування індивідуальної та колективної відповідальності тощо.

Література

1. Strum S., Latour B. The meanings of Social: from Baboons to Humans // Information sur les Sciences Sociales / Social Science Information. – 1987. – No. 26. – P. 783–802.
2. Latour B. Reassembling The Social: An Introduction to Actor-Network Theory. – New York: Oxford University Press, 2005. – 302 p.
3. Философия ответственности / Под ред. Е. Лисанюк, В. Перова. – Спб.: Наука, 2014. – 255 с.

4. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Пер. з нім. А. Ермоленка та В. Ермоленка. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.

5. Діденко Л. Квадрорівневість екзистенції: термінокаркас перехідностей // Актуальні проблеми філософії та соціології : наук.-практ. журн. / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса: Видавничий дідім «Гельветика», 2017. – Вип. 15. – С. 41–44.

6. Грішнова О. Соціальна відповідальність у трудових відносинах: теорія. Практика, регулювання ризиків: [Монографія] / О. Грішнова, Г. Міщук, О. Олійник. – Рівне: НУВГП, 2014. – 216 с.

7. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: [Монографія] / За ред. А. Колота. – К.: КНЕУ, 2012. – 501 с.

8. Sartre J.-P. L'existentialisme est un humanisme [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.danielmartin.eu/Textes/Existentialisme.htm>

Анотація

Діденко Л. В., Кондрашова-Діденко В. І. Соціостудії: відповідальність. – Стаття.

У статті розглянуті природа і зміст феномена «відповідальність». Відповідальність охарактеризована через різні візії (філософські та економічні). Обґрунтовано, що відповідальність є завжди соціальною, оскільки утримує головну ознаку соціальності – спільність. Останньою постають зв'язки між Акторами виробництва та їхні результати. Відповідальність має комунікативний характер: вона є умовою-чинником комунікування як основи глобалізування суспільств та економік країн світу. Тому відповідальність зумовлює не тільки успішність комунікування Акторів на різних рівнях, але і глобалізування країнових суспільств та їх економік. Відповідальність – це культурно-виробничі зв'язки Акторів як учасників продуктостворювання та антроповитворювання.

Ключові слова: глобалізування, комунікування, Актор, відповідальність, соціальне, соціальна відповідальність.

Аннотация

Диденко Л. В., Кондрашова-Диденко В. И. Социостудии: ответственность. – Статья.

В статье рассмотрены природа и содержание феномена «ответственность». Ответственность охарактеризована посредством разных визий. Обосновано, что ответственность всегда является социальной. Поскольку она содержит главный признак социальности – общность. Последней являются связи между Акторами производства и их результаты. Ответственность является условием-фактором коммуникации как основы глобализирования обществ и экономик стран мира. Поэтому ответственность обуславливает не только успешность коммуникации Акторов на разных уровнях, но и глобализирования обществ и экономик стран. Ответственность – это культурно-производственные связи Акторов, являющихся участниками продуктосоздания и антропосозидания.

Ключевые слова: глобализирование, коммуникация, Актор, ответственность, социальное, социальная ответственность.

Summary

Didenko L. V., Kondrashova-Didenko V. I. Sociostudies: a responsibility. – Article.

The article deals with a responsibility phenomenon, its nature and essence. It is given different visions of a responsibility. The last one is always social because of a community basis. The simplest proof rests on the concept of connections among Actors. These connections can be named a communication which is a foundation of societies' and economies' globalization in the world. The purpose of this inquiry is to define the essence of responsibility as one of the main features of human being. We follow the procedures of analyzing, sintering, hermeneutical, phenomenological, etc. Conclusions: 1) communication is the main point of globalizing of the modern world; 2) a social responsibility is a major factor of an effective communication among Actors during globalization; 3) a responsibility is a social phenomenon; 4) a responsibility is culture-production relations among Actors as members of products' materialization and anthropocreation.

Key words: globalizing, communication, Actor, responsibility, social, social responsibility.